

Tatjana Pišković, *Uvod u leksičku semantiku hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 2024. (615 str.)

Knjiga Tatjane Pišković *Uvod u leksičku semantiku hrvatskoga jezika* podijeljena je na dvije veće cjeline. Prva je cjelina naslovljena *Kratka povijest leksičke semantike* i tiče se povijesnoga pregleda teorijskih pristupa leksičkoj semantici u šest poglavlja: I. *Predstrukturalistička dijakronijska semantika*, II. *Strukturalistička semantika*, III. *Generativna semantika*, IV. *Neostrukturalistička semantika*, V. *Kognitivna semantika* i VI. *Ciklički razvoj leksičke semantike*. Druga cjelina naslovljena je *Osnovne teme leksičke semantike*, u kojoj su prva dva poglavlja – I. *Riječ, leksem i rječnik* i II. *Leksičko značenje* – posvećena temeljnim pojmovima leksičke semantike, odnosno pojmu riječi, leksema, leksika, leksikona i, naravno, značenja, a ostalih šest posvećeno je analizi pojedinih leksičko–semantičkih odnosa, prema kojima su poglavlja i naslovljena: III. *Polisemija*, IV. *Homonimija*, V. *Antonimija*, VI. *Sinonimija*, VII. *Hiponimija* i VIII. *Meronimija*.¹

Prvi dio knjige započinje raspravom o *predstrukturalističkim dijakronijskim pristupima značenju*. Nakon nekolicine uvodnih napomena o antičkim korijenima u filozofskim raspravama o naravi jezičnoga znaka između naturalista i konvencionalista odnosno analogista i anomalista pozornost se posvećuje strujanjima u 19. st., kada je francuski filolog Michel Bréal 1883. prvi put u današnjem značenju upotrijebio naziv *semantika*. U skladu s općim devetnaestostoljetnim trendom orijentacije na dijakronijske odnosno poredbeno–povijesne aspekte analize jezičnih struktura i rasprave o značenju usmjerene su u prvom redu na dijakronijsku perspektivu, odnosno na klasifikaciju i opis različitih semantičkih promjena – specijalizacije, generalizacije, metafore i metonimije. Osim dijakronijske perspektive autorica u predstrukturalističkom razdoblju ističe i psihološku orijentiranost, prije svega u radovima M. Bréala i njegovih misaonih zakona jezika i njemačkoga filologa Karla Otta Erdmanna, odnosno pristup leksičkom značenju kao psihičkom fenomenu na temelju mentalnih obrazaca smještenih i aktiviranih u umu. Na predstavnike *psihološke struje* u predstrukturalističkome razdoblju nadovezuju se i predstavnici tzv. *kontekstne struje*, koji naglašavaju odnos jezičnih struktura i njihove funkcije u konkretnom uporabnom kontekstu, usredotočujući se ili na komunikacijski aspekt

1 Ovdje odmah treba istaknuti da autorica potpuno opravdano navodi da homonimija nije leksičko–semantički odnos ravnopravan ostalima jer je riječ o slučajnosti, a ne o sustavnoj paradigmatškoj pojavi uvjetovanoj ljudskim kognitivnim sposobnostima.

(Herman Paul) ili na sociosemantički (Antoine Meillet), koji ističe determiniranost jezične uporabe, točnije semantičkih promjena i razvoja višeznačnosti, društvenom skupinom koja se nekim jezikom služi. Ovo poglavlje autorica završava izvršnim zapažanjem o dvama temeljnim doprinosima predstrukturalističke semantike: prvo, inzistiranjem na analizi semantičkih promjena postavljeni su temelji suvremenom proučavanju polisemije kao najizazovnijega leksičko–semantičkoga odnosa i drugo, njihova psihološka orijentacija potaknula je rasprave o odnosu jezičnih struktura i mentalnih fenomena, a posredno i o odnosu jezičkoga i izvanjezičkoga znanja, pitanja posebno aktualiziranih u suvremenoj kognitivnoj leksičkoj semantici.

Sljedeće je poglavlje posvećeno *strukturalističkoj semantici*. S obzirom na opće i temeljne strukturalističke postavke kao što su usmjerenost na sinkroniju, relacijska narav jezičkoga znaka i njegovo vrednovanje isključivo u okviru jezičkoga sustava ističe se zaokret u odnosu na predstrukturalističku semantiku u prvom redu prebacivanjem težišta s dijakronijske na sinkronijsku perspektivu te isticanjem irelevantnosti izvanjezičkoga značenja, odnosno naglašavanjem važnosti analize značenja pojedine riječi isključivo na osnovi njezina odnosa sa značenjem drugih jedinica u jezičnom sustavu, u prvom redu na paradigmatskoj osi, ali i na sintagmatskoj, na kojoj je npr. inzistirao njemački lingvist W. Porzig. Drugim riječima, semaziološku perspektivu usredotočenu na značenje i promjene značenja pojedinačnih riječi zamjenjuje onomaziološka perspektiva usmjerena na pitanje kojim se sve jedinicama u sustavu može kodirati (imenovati) određeno značenje, odnosno koje sve leksičke jedinice paradigmatski alterniraju u realizaciji istoga značenja. U nastavku poglavlja slijedi prikaz najvažnijih postavki triju najpoznatijih strukturalističkih semantičkih škola – teorije leksičkoga polja (J. Trier), komponentne analize (E. Coseriu, B. Pottier i A. Greimas na europskom tlu te J. Katz, J. Fodor i E. Nida na američkom tlu) i relacijske semantike (J. Lyons).

Komponentna analiza nastala u okvirima strukturalističke semantike na američkom se tlu nastavila razvijati u okvirima *generativne semantike*, koja je predmet analize sljedećega poglavlja, a autorica u središte pozornosti potpuno opravdano stavlja jednu od najutjecajnih semantičkih studija 20. st., a to je Katz – Fodorova rasprava iz 1963. godine »The structure of semantic theory« objavljena u *Language*. Njihova se semantička teorija sastoji od dviju sastavnica: *rječnika* i *projekcijskih pravila*. Rječnik je strogo formaliziran skup značenjskih komponenata pojedinih riječi u umu govornika kao dio njegove jezične sposobnosti, a značenje se pojedinih riječi razlaže na za teoriju važnije semantičke *obilježivače* (npr. živo/neživo, muško/žensko, mlado/staro itd.), koji određuju odnose među različitim značenjima iste riječi ili odnose među značenjima različitih riječi i time upravljaju selekcijskim ograničenjima na sintagmatskoj razini, i semantičke *razlučivače* koji sadrže za teoriju manje bitna specifičnija značenjska obilježja. S druge strane funkcija je projekcijskih pravila osiguravanje semantičke interpretacije gramatički ovjerenih rečenica, odnosno kontrola uklapanja pojedinih leksičkih značenja u sintaktičku strukturu

rečenice. Ključna je uloga Katz – Fodorove rasprave u tome što je ona zaslužna za uvođenje semantičke sastavnice u generativnu teoriju, najprije 1964. u Katz – Postalovoj knjizi *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, a godinu dana kasnije i u temeljnom djelu standardne teorije *Aspects of the Theory of Syntax* N. Chomskog. Time se otvorio prostor za različite stavove povezane s ulogom značenja u gramatičkom opisu, što je u konačnici i rezultiralo velikim raskolom među generativnim gramatičarima, odnosno njihovom podjelom na generativne i interpretativne semantičare. Kako i sami nazivi tih dviju škola govore, generativni semantičari (G. Lakoff, P. Postal, J. McCawley, J. Ross) poistovjećujući dubinsku strukturu sa semantičkim prikazom značenju pridaju središnju ulogu u generativnom procesu formiranja površinskih struktura,² dok interpretativni semantičari kao sljedbenici N. Chomskog značenju odnosno semantičkoj sastavnici pridaju isključivo interpretativnu ulogu po završetku sintaktički motiviranoga generativnoga procesa. Budući da su generativni semantičari vrlo brzo shvatili da značenski opis teško podliježe formalizaciji i da je u opis nužno uključiti i izvanjezične čimbenike, napuštaju generativni model i utiru put razvoju različitih funkcionalnih pristupa na američkom tlu, među kojima se posebno ističe razvoj kognitivne semantike od sredine 70-tih godina, na čelu s G. Lakoffom, C. Fillmoreom i R. Langackerom.

Četvrto je poglavlje posvećeno *neostrukturalističkoj semantici*. Prvu skupinu pristupa, objedinjenih nazivom *neostrukturalistički komponentni pristupi*, obilježava nastavak strukturalističke tradicije komponentne analize leksičkoga značenja, a razvijaju se od početka 70-ih godina. Nije tu kao u strukturalizmu riječ o komponentnoj analizi utemeljenoj na binarnim opozicijama kojima se značenje svake riječi unutar istoga leksičkog polja rastavlja na manje i ograničene univerzalne značenske sastavnice, ali jest riječ o pristupima koji također počivaju na pretpostavci o mogućnosti rastavljanja značenja na jednostavnije komponente. Te se značenske komponente u *prirodnom semantičkom metajeziku* Anne Wierzbicke i Cliffa Goddarda nazivaju semantičkim primitivima, koji predstavljaju univerzalan i ograničen skup u umu duboko ukorijenjenih najjednostavnijih i neizvedenih značenskih koncepata na osnovi kojih se može definirati značenje svake leksičke jedinice. Definicije značenja u njihovoj teoriji izvode se na temelju prirodnoga metajezika, odnosno metajezika bliskoga i shvatljivoga govornicima, čime se taj pristup suprotstavlja strogo formaliziranim definicijama značenja, posebno onim generativnim, koje počivaju na metajeziku formalne logike. S druge pak strane prvoj skupini neostrukturalističkih semantičara pripadaju i komponentni pristupi koji počivaju na strogoj formalizaciji značenja, zbog čega se još nazivaju i *neogenerativnim* semantičarima. Od tih pristupa u nastavku je poglavlja prikazana *konceptualna semantika* R. Jackendoffa, *dvorazinska semantika* M. Bierwischa i *generativni leksikon* J. Pu-

2 Ovdje se može dodati i to da je u to vrijeme poistovjećivanje dubinske strukture sa značenjem, neovisno o metodologiji generativnih semantičara, prisutno i kod C. Fillmorea u njegovoj raspravi *The case for case* (1968), i to preko dubinskih padeža odnosno univerzalnih semantičkih uloga koje diktiraju narav sintaktičkih argumenata kao kategorija površinske strukture, što govori u prilog činjenici da je teza o autonomiji sintakse propitivana u okvirima generativne gramatike i izvan same generativne semantike.

stejovskog. Druga skupina neostrukturalističkih pristupa objedinjena je nazivom *neostrukturalistički relacijski pristupi*, a odnosi se na pristupe koji strukturalistički pristup leksičkom značenju povezuju s računalnom semantikom, odnosno računalnom lingvistikom u širem smislu. U okviru tih pristupa u knjizi se izdvajaju leksička baza podataka *WordNet*, Melčukova teorija *značenje – tekst i distribucijska analiza korpusa*.

Posljednja leksičko–semantička teorija kojoj je u knjizi posvećena pozornost jest *kognitivna semantika*. Kognitivna semantika pojavljuje se sredinom 70–ih godina prošloga stoljeća kao reakcija na sintaktocentrični generativno–transformacijski model. Od minimalistički orijentiranoga strukturalističkog, neostrukturalističkog i generativnoga pristupa razlikuje se svojom maksimalističkom odnosno neredukcionističkom orijentacijom, koja u prvom redu podrazumijeva brisanje strogih granica između jezičnoga i enciklopedijskoga znanja te semantike i pragmatike, a maksimalistička orijentacija ujedno je i jedno od temeljnih obilježja općega kognitivnolingvističkog uporabnog modela, koji briše stroge granice između leksika i gramatike i poima jezični sustav kao kontinuum konvencionalnih jezičnih jedinica u rasponu od shematičnih gramatičkih do specifičnih leksički kodiranih konstrukcija. Ovo poglavlje detaljnije se bavi četirima kognitivnosemantičkim teorijama: (i) *teorijom prototipa*, razvijenom početkom i sredinom 70–ih godina u radovima E. Heider Rosch i njezinih suradnika, a inspiriranom studijom američkih antropologa B. Berlina i P. Kaya (1969) o nazivima za boje; (ii) *teorijom konceptualne metafore i metonimije*, prvi put elaborirane u djelu *Metaphors We Live By* G. Lakoffa i M. Johnsona 1980. godine, koja se obično i smatra godinom utemeljenja kognitivne lingvistike, (iii) *teorijom konceptualne integracije*, čije je utemeljitelj G. Fauconnier, a u prvoj se verziji pojavljuje 1985. pod nazivom *teorija mentalnih prostora* i (iv) dvama ključnim modelima na kojima u kognitivnoj semantici počiva konceptualno strukturiranje enciklopedijski shvaćenoga leksičkoga značenja, odnosno znanja i iskustva potrebnoga za interpretaciju određenoga leksičkoga značenja – Lakoffovim *idealiziranim kognitivnim modelom* i Fillmoreovom *semantikom okvira*.

Prvi dio knjige završava poglavljem o cikličkom razvoju leksičke semantike, u kojemu se zorno, i tekstualno i grafički, prikazuje logika razvoja semantičke misli od 19. st. do danas. U tom se smislu objašnjavaju dvije vrste odnosa u kojem se nalaze teorijski pristupi leksičkoj semantici, a može se slobodno reći da su ti odnosi načelno primjenjivi i u razvoju ostalih lingvističkih disciplina. Prvi je odnos između pristupa koji su nastali kao izravna reakcija na prethodni, pri čemu u novijem pristupu postoji jasna ograda od svih relevantnih postavki prethodnoga, kakav je npr. odnos između kognitivne i generativne semantike ili pak onaj između strukturalističke i predstrukturalističke dijakronijske semantike. Drugi odnos pretpostavlja teorijsku povezanost dvaju pristupa, odnosno noviji pristup nadovezuje se na prethodni preuzimajući nešto iz njegova teorijskog okvira i nadograđujući ga vlastitim spoznajama. Takav je primjerice odnos između neostrukturalističke i generativne

semantike, predstrukturalističke i kognitivne te strukturalističke i generativne.³ Opisanim bi se dvama odnosima ponekad mogao dodati i treći, koji podrazumijeva odnos između različitih pristupa unutar istoga teorijskoga modela, pogotovo onda kada je takva konstelacija imala ozbiljne posljedice na razvoj određene teorije, kao što je recimo slučaj s odnosom generativne i interpretativne semantike. Na kraju se poglavlja na isti način uspostavljaju i odnosi između metodoloških praksi pojedinih teorijskih pristupa.

Zaključno se može reći da autorica u povijesnom pregledu semantičkih teorija slijedi Geeraertsovu podjelu iznesenu u knjizi *Theories of Lexical Semantics* (2010), ali ju istovremeno i počesto nadograđuje vlastitim zapažanjima te primjerima iz hrvatskoga jezika, čime pokazuje zavidno i hvale vrijedno razumijevanje logike uzročno–posljedičnih odnosa u dijakronijskoj okomici teorijskih pristupa leksičkoj semantici. Osobito korisnim na kraju svakoga poglavlja smatram i prikaz odjeka pojedinih semantičkih teorija u Hrvatskoj, što će studentima, kojima je knjiga u prvom redu i namijenjena, ali i ostalim zaineresiranim čitateljima olakšati uvid u različite teorijske i analitičke aspekte leksičke semantike.

Drugi dio knjige, metodološki i propedeutički potpuno opravdano, započinje dvama poglavljima u kojima se daju osnovne informacije o riječi i leksemu kao temeljnim jezičnim jedinicama kojima se bavi leksička semantika te o *leksičkom značenju* koje se njima realizira. Čitatelja se upoznaje s definicijama riječi i leksema, s razlikom između otvorenih i zatvorenih klasa, odnosno između leksičkih i gramatičkih jedinica u jeziku, s paradigmatiskim i sintagmatiskim odnosima među riječima, s terminima leksikon, leksik i rječnik i njihovim različitim značenjima, s načinom leksikografske obrade leksičkih jedinica (listema), s problemima s kojima se lingvisti susreću u pokušaju definiranja značenja, s leksičkim (temeljnim) i pragmatičkim (kontekstualnim) značenjem, s Ogden – Richardsovim (1923) semantičkim trokutom kao jednim od najpoznatijih pokušaja definiranja značenja, a na kraju i s trima temeljnim vrstama značenja – (i) denotativnim, konotativnim (individualnim i kolektivnim) i specijaliziranim, (ii) primarnim i sekundarnim te (iii) društvenim – potrebom njihova razgraničenja, ali i njihovim počestim preklapanjem kao posljedicom fluidnosti i neuhvatljivosti značenja kao fenomena koji lingviste različitih orijentacija intrigira već stoljećima.

U nastavku drugoga dijela knjige pozornost se posvećuje ključnim pojavama i odnosima koji obilježavaju značenje riječi, a u prvom se poglavlju raspravlja o poli-

3 Autorica s pravom ističe više nego očiglednu povezanost predstrukturalističke dijakronijske i kognitivne semantike preko mentalističkoga i enciklopedijskoga pristupa značenju, kao i to da se ta veza uopće ne spominje u kognitivnim pristupima. S obzirom na to treba istaknuti i još očitiju vezu kognitivne lingvistike s mentalistički i kulturološki orijentiranom američkom tradicijskom lingvistikom, koja se isto tako gotovo uopće ne spominje, što još više začuđuje s obzirom na zajedničko američko podrijetlo. Isto tako u mnogim je aspektima prepoznatljiva i veza između kognitivne i strukturalističke semantike, a što se također prešućuje u kognitivnim pristupima. Odnosi se to recimo ponajprije na pojmove shematičnih i specifičnih značenja i njihove strukturalističke pandane invarijantnoga i varijantnoga značenja, a o tradiciji proučavanja metafore i metonimije u radovima R. Jakobsona da se i ne govori. Razumije se, riječ je o idejnim, a ne o metodološkim poveznicama.

semiji kao najstrožijem semantičkom mehanizmu. Nakon uvodnih razmatranja posvećenih definiranju polisemije, razlikovanju primarnih i sekundarnih značenja te razlozima njihova razvoja prelazi se na analizu dvaju temeljnih mehanizama višeznačja – metafore i metonimije. Metaforički razvoj sekundarnih značenja odvija se na temelju sličnosti elemenata izvorne i ciljne domene, a metonimijski na temelju bliskosti unutar iste domene. I kod metafore i kod metonimije razlikuju se konceptualna metafora i metonimija kao kognitivni mehanizmi koji omogućuju nastanak leksičke i stilske metafore i metonimije kao jezičnih mehanizama. Stilskom metaforom i metonimijom bavi se stilistika, a leksičkom metaforom i metonimijom leksička semantika, pa su leksička metafora i metonimija, odnosno njihovi različiti tipovi i učinci (pejoracija, amelioracija, eufemizacija, disfemizacija, specijalizacija i generalizacija kod metafore te različiti odnosi izvora i cilja poveznih pragmatičkom funkcijom unutar iste funkcionalne domene kod metonimije), razumljivo, u središtu pozornosti ovoga poglavlja. Na kraju se ovoga poglavlja pozornost posvećuje i leksičkoj sinegdohi kao posebnom tipu leksičke metonimije, što je, barem po mom sudu, jedno od rijetkih spornih pitanja ove knjige. Ne može se reći da je to pogrešno, ali jest problematično, pa ćemo se i na to ukratko osvrnuti. Sinegdoha se naime u literaturi, doduše malobrojnijoj, koja zastupa takvo mišljenje izdvaja kao poseban tip metonimije, čak ponekad i nadređen metafori i metonimiji, i to na osnovi odnosa inkluzije. Tvrdi se naime da je kod metonimije riječ o odnosu između entiteta koji se nalaze u konceptualnoj blizini kao dijelovi iste domene, dok je kod sinegdohi riječ o odnosu između same domene i njezinih sastavnih dijelova. Kada je riječ o prototipnim primjerima sinegdohi tipa DIO ZA CJELINU s partonimijskom konceptualnom bazom, recimo DIO TIJELA ZA OSOBU (npr. *Vidim ovdje neka nova lica.*), ili DIO PREDMETA ZA PREDMET (npr. *Zaspao je za volanom.*), ili pak o prototipnim primjerima tipa CJELINA ZA DIO, recimo VEĆI DIO TIJELA ZA SVOJ SASTAVNI DIO (npr. *Operi ruke!*), ili s taksonimijskom konceptualnom bazom tipa VRSTA ZA JEDINKU (*Pas je konačno zaspao.*), takav je stav održiv, međutim odnos je dijela i cjeline u ogromnom broju slučajeva daleko od idealnog, pa je počesto vrlo teško donijeti odluku o tome što jest, a što pak nije sastavni dio nečega, u kojem smislu i u kojem kontekstu, a o primjerima koji se mogu tumačiti i na jedan i na drugi način da se i ne govori. Jedan je od takvih primjera recimo *Ministarstvo je uputilo dopise svim muzejima*, koji se smatra sinegdoškim po modelu SKUPINA ZA ČLANA, odnosno gdje ministarstvo, koje se sastoji od više članova, stoji za ministra kao glavnoga člana. S druge strane primjer *Sveučilište se protivi svakoj vrsti diskriminacije* smatra se metonimijskim po modelu USTANOVA ZA ODGOVORNE LJUDE. Riječ je o tome da se i primjer s ministarstvom vrlo lako, a štoviše, siguran sam da bi većina govornika tako i interpretirala, može tumačiti i kao metonimija TIJELO DRŽAVNE UPRAVE ZA ODGOVORNE LJUDE. Nadalje, primjeri tipa *Treba nam više pameti i dobrote u poduzeću, Ako ste na dijete jedite jabuke, Patka s mlincima odlično je blagdansko jelo, Snaga koja izlazi iz njezinih rečenica* očaravajuća je smatraju se metonimijskima po modelima OSOBINA ZA LJUDE, BILJKA ZA PLOD/CVIJET, ŽIVOTINJA ZA MESO I KNJIŽEVNI POSTUPAK ZA

KNJIŽEVNI TEKST. Nije li u svima riječ o odnosu sastavnoga dijela i cjeline, odnosno o sinegdohama? Može se u obranu metonimijskoga tumačenja reći da apstraktna narav dijelova u primjeru s pameti i dobrotom slabi vezu s cjelinom ili da u slučaju primjera s jabukama drvo odnosno biljka jabuke ne čini neizostavnu bazu za konceptualizaciju ploda kao u slučaju lica i osobe, pogotovo s obzirom na isti naziv ploda i biljke, no takvim se tumačenjima bez ikakve sumnje mogu suprotstaviti i tumačenja prema kojima je riječ o odnosu domene i njezinih sastavnih dijelova, odnosno sinegdoška tumačenja. S druge strane metonimijsko tumačenje primjera s patkom, barem po mom sudu, a prema postavljenim kriterijima razlikovanja metonimije i sinegdohe, teško se može bilo čime braniti jer kontekst uključuje serviranje cijele patke, čime se aktivira odnos dijela i cjeline unutar domene sastava tijela peradi. Da skratim, mislim da je po principu Occamove britve i metodološki i teorijski puno praktičnije i jednostavnije sinegdohu ne izdvajati kao poseban tip metonimije jer se time ionako složena i kognitivno zahtjevna pitanja vezana uz metonimiju, kudikamo složenija negoli ona vezana uz metaforu, dodatno usložnjavaju, a počesto je kod neprototipnih primjera nemoguće nedvosmisleno odrediti o kojoj je figuri riječ, pa se upravo zato u većini kognitivističke literature to i ne čini. Drugim riječima, kategorijalni status ne može počivati samo na prototipnim primjerima.

Sljedeće je poglavlje posvećeno homonimiji i započinje ključnom raspravom u kojoj se ističe, a kako je ovdje na početku već istaknuto, da homonimija nije leksičko–semantički odnos ravnopravan ostalima jer je riječ o slučajnoj formalnoj podudarnosti oblika s različitim značenjem, a ne o odnosu koji je plod ljudske kognitivne aktivnosti poput recimo polisemije. Potom se objašnjava razlika između homonima, homografa i homofona kao vrsta slučajnih podudarnosti leksema te se navode uvjeti koje leksemi moraju ispunjavati da bi bili u homonimijskom odnosu. Pozornost se nadalje posvećuje i načinima nastanka homonima, i to u okvirima leksičkog posuđivanja, tvorbe riječi, dijakronijskih morfonoloških promjena i depolisemizacije, a na kraju se propituje odnos homonimije i polisemije, odnosno mogućnosti njihova razgraničenja, što nerijetko semantičarima, a posebno leksikografima, predstavlja problem jer uspostavljanje jasnih granica između homonimije i polisemije najčešće nije moguće.

U dijelu posvećenom antonimiji najprije se naglašava činjenica da je riječ o savršenom leksičko–semantičkom odnosu, i to iz četiriju razloga: prvo, za razliku od ostalih odnosa kod antonimije nije riječ samo o odnosu koji se uspostavlja u umu govornika kognitivnom aktivnošću te se potom odražava u jeziku nego je riječ i o odnosu između referenata u izvanjezičnom svijetu; drugo, djeca antonimijom ovlađavaju ranije nego ostalim leksičko–semantičkim odnosima; treće, antonimi pripadaju istoj značenjskoj domeni, pripadaju istoj vrsti riječi, imaju iste gramatičke kategorije i uporabnu distribuciju i četvrto, antonimija je binaran leksičko–semantički odnos, pri čemu se sužavanjem izbora olakšava njezino prepoznavanje i usklađivanje u memoriji. U nastavku se prelazi na klasifikaciju antonima, koji se najprije dijele na istokorijenske (npr. *pravda* / *nepravda*) i raznokorijenske (npr. *istina* / *laž*),

a zatim se antonimi dijele prema morfološkim i semantičkim kriterijima. Na temelju morfoloških kriterija dijele se na istokorijenske glagolske antonime (npr. *useliti / iseliti*), istokorijenske pridjevske antonime (npr. *političan / apolitičan*) i istokorijenske imeničke antonime (npr. *uvoz / izvoz*). Semantičkom se pak klasifikacijom antonimi dijele na komplementarne ili nestupnjevite (npr. *živ / mrtav*), kvalitativne ili stupnjevite (npr. *topao / hladan*), konverzivne ili recipročne, koji zamjenom imenskih skupina ne mijenjaju značenje (npr. *Ivan je brži od Marka. / Marko je sporiji od Ivana.*), a mogu biti i imenički (npr. *otac / sin, podstanar / stanodavac* itd.), reverzivne ili antonime usmjerenih suprotnosti (npr. *ući / izići*) i koordinacijske antonime (npr. *sjever / jug* ili *prednji / stražnji*).

Za razliku od antonimije sinonimija je, ističe se, nesavršen leksičko–semantički odnos jer je suprotstavljena antonimiji po većini obilježja koja joj osiguravaju taj status, a definira se kao odnos između raznokorijenskih leksema koji pripadaju istoj vrsti riječi i upućuju na isti referent. Takvom se definicijom, po mom sudu potpuno opravdano, isključuje morfološka i derivacijska sinonimija (npr. *djevojaka / djevojka / djevojki, poštivati / poštovati* ili *vršilac / vršitelj*), kojima se bave morfologija i tvorba riječi, dok je semantička podudarnost raznokorijenskih leksema predmet leksičke semantike. Sinonimija se nadalje, a opet za razliku od antonimije koja se može klasificirati u nekoliko jasno razgraničenih tipova, smatra stupnjevitom i fluidnom pojavom, odnosno riječ je o kontinuumu sinonimnih leksema u rasponu od *apsolutne* preko *kognitivne* pa do *približne* sinonimije ili *plezionimije*. Apsolutna sinonimija postavlja se kao početna točka ljestvice, ali se ujedno i potpuno opravdano ističe da savršena semantička podudarnost dvaju leksema ne postoji, prije svega zato što im se konotativna vrijednost uvijek barem donekle razlikuje i što uvijek postoji barem jedan, a u pravilu i više, uporabnih konteksta u kojima dolazi do manje ili veće semantičke razlike između visokobliskoznačnih parnjaka.⁴ Zbog toga je apsolutna sinonimija idealizirana početna točka, čija je funkcija da služi kao hijerarhijski orijentir u odnosu na koji se omjeravaju ostali nesavršeniji i kognitivno realniji tipovi sinonima kao što su kognitivni i približni. Kognitivni su sinonimi obilježeni podudaranjem denotativne, ali ne i konotativne dimenzije primarnoga leksičkog značenja (npr. *jorgan / poplun* ili *mati / mama*), a razlike u konotativnom značenju posljedica su različitih čimbenika raslojavanja leksika – geografskih, vremenskih, funkcionalnih ili društvenih. Stupanj značenjske podudarnosti najmanji je kod približnih sinonima ili plezionima, a od kognitivnih se sinonima razlikuju po tome što barem jedan član u takav odnos ulazi svojim sekundarnim značenjem kao posljedicom svoje polisemne naravi odnosno različitih metaforičko–metonijskih značenjskih preslikavanja (npr. *znati / vidjeti, nastojati / gledati, mišljenje / stav* itd). Nešto se pozornosti u ovom poglavlju posvećuje i leksikografskoj obradi

4 Nažalost, ovoj lako shvatljivoj i očiglednoj činjenici, odavno prepoznatoj u radovima praktički svih europskih i svjetskih semantičara, u jezikoslovnoj se kroatistici uporno već desetljećima opiru različiti kvazilingvistički preskriptivistički priručnici (u prvom redu jezični savjetnici) i njihovi dogmatskopuristički sljedbenici »kastroirajuć« izražajne mogućnosti govornika hrvatskoga jezika od općega leksika do znanstvenoga nazivlja »pod kapom« tzv. leksičke norme i tobožnje brige za hrvatski jezik.

sinonima (što je još jedna od razlika u odnosu na antonime, koji se u rječnicima ne navode), a na kraju se daje nekoliko napomena i o *paronimiji*, tj. imeničkim, pridjevskim i glagolskim parnjacima koji se značenjski razlikuju, ali ih zbog morfoloških i derivacijskih sličnosti govornici često svjesno ili nesvjesno greškom zamjenjuju (npr. *okus / ukus, kulturni / kulturni, crniti / crnjeti*).

Posljednja dva poglavlja posvećena su odnosima koji se temelje na leksičkoj hijerarhiji – hiponimiji i meronimiji.

Za razliku od simetričnih odnosa antonimije i sinonimije hiponimija podrazumijeva asimetričan vertikalni odnos inkluzije između značenjski nadređenoga shematičnijega leksema (hiperonima) i značenjski specifičnijih leksema (hiponima), koji su međusobno ravnopravni i u horizontalnom su odnosu kohiponimije. Prototipna je hiponimija *taksonimija* (leksičko–semantički odnos tvoren prema derivacijskom modelu ostalih naziva za leksičko–semantičke odnose), tj. takav značenjski odnos u kojem hiponim (ili u ovom slučaju taksonim) označava vrstu ili tip hiperonima, a tipični su primjeri takva odnosa različite biljne i životinjske taksonomije (npr. *Maslačak je vrsta cvijeta., Vrabac je vrsta ptice.*). U vezi s tim odnosom potpuno se opravdano ističe razlika između znanstvene i neznanstvene ili pučke taksonomije, koja je leksičkoj semantici kudikamo zanimljivija jer odražava kognitivne značajke, iskustvo i uporabne obrasce govornika u svakodnevnoj komunikaciji. Posebno u ovom poglavlju treba istaknuti kognitivno izrazito važnu distinkciju između *perceptivne* i *funkcionalne* hiponimije. Taksonimija se još naziva i perceptivnom hiponimijom zbog osjetilne dostupnosti govornicima, koja rezultira time da govornici imaju različitu predodžbu hiperonima i hiponima u takvim taksonomijama (npr. shematična predodžba cvijeta razlikovat će se od specifičnije predodžbe ljubičice ili tulipana). S druge strane u funkcionalnim hiponimijskim hijerarhijama koje se odnose na različite artefakte, stanja, emocije itd. presudna je funkcija hiponima, a riječ je o tome da se predodžba shematičnijega hiperonima u pravilu podudara s predodžbom jednoga od hiponima. To je recimo slučaj s hiperonimima *namještaj* ili *vozilo*, čija je predodžba moguća isključivo preko nekog prototipnijeg hiponima.⁵ Funkcionalne hiponimije mogu kao i taksonimije uključivati formulu *A je vrsta B–a*, ali i ne moraju (npr. *Narukvica je vrsta nakita., *Biokovo je vrsta planine.*). Nešto se pozornosti posvećuje i rjeđim glagolskim (troponimskim) i pridjevskim hiponimijama, pri čemu se definiranje takvih hiponima razlikuje od imeničkih prije svega zbog relacijske naravi tih vrsta riječi, te ne dolazi u obzir definicija formulom *A je vrsta B–a* sve dok se ne nominaliziraju (npr. **Letjeti je vrsta kretanja. / Letenje je vrsta kretanja.*), nego samo uključivanjem načina formulom *A–ti znači B–ti na određeni način*. Pozornost se u ovom poglavlju posvećuje i različitim kvazihiponimijskim odnosima, tj. onima u kojima se odnos između hiperonima i hiponima kodira ili različitim leksičkim jedinicama (npr. *vino > crno vino, čaša > čaša za viski*,

5 Treba ovdje istaknuti i to da su zbog toga takvi hiperonimi u jezicima počesto obilježeni različitim gramatičkim anomalijama, posebno onim koje se tiču roda i broja, i jedan su od boljih primjera utjecaja značenja na formu.

politička stranka > HDZ) ili imenicama različitih gramatičkih ili leksičkih kategorija, u pravilu kada je riječ o razlikama u broju odnosno o brojevnoj asimetričnosti (npr. *voće* > *jabuka*, *kruška*, *sport* > *nogomet*, *košarka*, *grad* > *Osijek*, *Zagreb*). Poglavlje posvećeno hiponimiji završava raspravom o hiponimiji i rječniku. Najprije se konstatira da je i hiponimija nesavršen leksičko–semantički odnos, pa se kao i sinonimija omjerava o savršeni antonimijski odnos. Njezina nesavršenost proizlazi iz nebinarnosti, hijerarhijske naravi, neautomatičnosti i nejednoglasnosti pri navođenju hiponima, asimetričnosti i nereverzibilnosti, česte nepodudarnosti gramatičkih i leksičkih kategorija između hiponima i hiperonima te iz neosvjedočenosti među referentima u izvanjezičnom svijetu. Na kraju se poglavlja ističe fundamentalna važnost hiponimije u leksikografskoj obradi natuknica kao ključnoga alata za oblikovanje rječničkih definicija leksičkoga značenja te njezina važnost, naravno uz ostale leksičko–semantičke odnose, u izradi tezaurusa.

Dok hiponimija proizlazi iz relacije roda i vrste, meronimija kao drugi asimetričan odnos koji se temelji na leksičkoj hijerarhiji tiče se odnosa dijela i cjeline. U meronimijskom odnosu hiponimu odgovara meronim (dio), hiperonimu holonim (cjelina) i kohiponimu komeronim, a prototipna meronimija, odnosno *partonimija*, podrazumijeva formulu *A je dio B–a* ili pak *B ima A* s obzirom na to da je u takvim slučajevima ujedno riječ i o odnosu neotuđive posvojnosti (npr. *mjenjač* < *automobil*, *Mjenjač je dio automobila*. / *Automobil ima mjenjač*.), u kojemu dijelovi označavaju funkcionalne sastavnice cjeline. Za partonimijski je odnos, ističe se, važno da je riječ o konkretnim, opipljivim i koherentnim referentima, koji u meronimijskom odnosu moraju ispunjavati četiri načela – konkretnost, diferenciranost, integriranost i individualiziranost⁶ – a odnos dijela i cjeline mora se ticati neposredne podređenosti / nadređenosti u hijerarhiji (npr. *prsti* < *šaka*, *Šaka ima prste*. / **prsti* < *tijelo*, **Tijelo ima prste*. / *??prsti* < *ruka*, *??Ruka ima prste*.). Različita odstupanja od navedenih uvjeta rezultiraju različitim tipovima rubnijih meronimijskih odnosa. Prvi je takav odnos KOMAD < CJELINA, koji se od prototipne partonimije razlikuje po tome što odvajanje dijela od cjeline nema za posljedicu nefunkcionalnost cjeline; štoviše, cjelina je tu i namijenjena dijeljenju na komade (npr. *feta sira* < *sir*). Od ostalih se rubnijih meronimijskih odnosa pozornost posvećuje odnosima X–ti DIO < CJELINA (npr. *dekagram* < *kilogram*, *Dekagram je deseti dio kilograma*.), MJESTO < REGIJA (npr. *Novalja* < *Pag*, *Novalja je / se nalazi na Pagu*.), FAZA < PROCES (npr. *start*, *cilj* < *utrka*), MATERIJAL < PREDMET i SASTOJAK < SMJESA (npr. *rajčica*, *sir*, *šunka*, *gljive* < *pizza*), GRANA < DISCIPLINA (npr. *kroatistika*, *anglistika*, *romanistika*, *germanistika* < *filologija*) i ČLAN < SKUPINA, PRIPADNIK < KLASA (npr. *majka*, *otac*, *kći*, *sin* < *obitelj*, *đakon*, *svećenik*, *biskup*, *nadbiskup* < *kler*). Kao i kod hiponimije kvazihiponimiji i ovdje je jedno potpoglavlje posvećeno kvazimeronimiji koja se ostvaruje ili različitim leksičkim jedinicama (npr. *spavaća soba*, *dnevni boravak* < *stan*) ili različitim gramatičkim ili leksičkim kategorijama, u pravilu kao i kod hiponimije, s brojev-

6 To su s manjim odstupanjima ujedno i načela po kojima se razlikuju brojeve i nebrojeve (tvarne, gradivne) imenice.

nom asimetričnosti između holonima i meronima (npr. *prsa, leđa < trup*), a nešto je pozornosti posvećeno i počesto nejasnim granicama između (kvazi)hiponimije i (kvazi)meronimije. Kod meronimije se kao i kod hiponimije ističe primat pučke nad znanstvenom, u ovom slučaju partonimijom, kao i to da je meronimija nesavršen leksičko–semantički odnos zbog istih razloga kao i hiponimija, s tim što su pojedini meronimijski odnosi primjetni i u izvanjezičnom svijetu, pa se stoga meronimija smatra nešto savršenijim leksičko–semantičkim odnosom od sinonimije i hiponimije, a njezina semantička bliskost hiponimiji potvrđuje se i u leksikografiji, gdje je meronimija također jedan od osnovnih alata oblikovanja rječničkih definicija leksičkoga značenja.

Istaknimo još i to da je u poglavlja o antonimiji, sinonimiji, hiponimiji i meronimiji uključen i dio posvećen njihovu prožimanju s polisemijom, odnosno mogućnosti da polisemni leksemi svojim različitim značenjima ulaze u različite antonimijske, sinonimijske, hiponimijske i meronimijske odnose, a tada je riječ o *poliantonimiji* (npr. *kiseo / sladak / lužnat*), *polisinonimiji* (npr. *živ / energičan / prijesan / negašen*), *polihiponimiji* (npr. *pribor za jelo > vilica / kost > vilica*) i *polimeronimiji* (npr. *noga < tijelo / noga < stol*). Osim polimeronima u dijelu o meronimiji definiraju se i razgraničavaju i pojmovi *poliholonima* (leksem svojim različitim značenjima funkcionira kao holonim barem dvjema različitim meronimijskim hijerarhijama, npr. *tijelo > ruke, noge, glava, trup / tijelo > glava, peraje, rep, ljuske*), *supermeronima* (leksem koji istim značenjem funkcionira kao meronim različitim holonimima, npr. *kotač < automobil, bicikl, autobus*), *superholonima* (leksem istim značenjem funkcionira kao holonim različitim meronimima, npr. *udruga / društvo > potrošač, poljoprivrednik, planinar*) i metonimijski motiviranih *automeronima / autoholonima* (leksem koji je sam sebi i meronim i holonim, npr. *leđa > kralježnica*, gdje *leđa* funkcioniraju kao holonim *kralježnici*, jednom od svojih sastavnih dijelova, i *leđa > kralježnica*, gdje recimo u konstrukciji *Bole me leđa, leđa* metonimijski stoje za *kralježnicu* odnosno stoje za svoj meronim).

Posebno vrijednim zapažanjima, štoviše jednim od najvažnijih u ovoj knjizi, smatram omjeravanje različitih leksičko–semantičkih odnosa o savršeni i time prototipni odnos antonimije, čime se implicitno dokazuje da je i sam fenomen leksičkoga značenja, odnosno njegova struktura i narav koju čine različite vrste leksičko–semantičkih odnosa, ustrojen na temelju efekta prototipa, da se i sami značenjski odnosi opiru stavu objektivističke kategorizacije o ravnopravnosti svih članova kategorije tvoreći kontinuum leksičko–semantičkih odnosa od savršenoga antonimijskog preko manje savršenih meronimijskog, hiponimijskog i sinonimijskog pa do homonimijskog, koji kao odnos koji nije uvjetovan ljudskim kognitivnim sposobnostima predstavlja onaj drugi, negativni pol kontinuuma.

Zaključno se može reći da je *Uvod u leksičku semantiku hrvatskoga jezika* uzorno znanstveno djelo i u metodološkom i u propedeutičkom i u analitičkom smislu. Štoviše, smatram da je riječ o jednom od najboljih lingvističkih udžbenika objavljenih u Hrvatskoj, usudio bih se reći i šire, u posljednjih dvadesetak godina, a vrijednost

mu je tim veća što je prvi koji je tako sveobuhvatno posvećen pitanjima leksičke semantike u okvirima jezikoslovne kroatistike. U svakom je poglavlju vidljiva autoričina višegodišnja posvećenost materiji i radu sa studentima, a jasnoća i jednostavnost stila, uvid u relevantnu literaturu, pomno odabrani primjeri i sama logika organizacije i prezentacije sadržaja ključna pitanja leksičke semantike razumljivima čine praktički i najneupućenijem čitatelju. Pitanja o kojima se može raspravljati i drukčije o njima razmišljati, razumije se, ima, pogotovo s obzirom na opseg knjige. Neka su istaknuta i ovdje, no to je upravo ono što dobru knjigu razlikuje od loše jer svrha je dobre knjige da potiče na razmišljanje i diskusiju, da otvara nove vidike i time unapređuje struku. Knjiga koja to ne čini ne treba ni biti objavljena. Stoga na kraju bez ikakvih ograda čestitam autorici na izvanrednoj knjizi i svesrdno ju preporučujem svakomu zainteresiranom kako za teorijske i povijesne tako i za primijenjene, jezičnospecifične aspekte leksičke semantike hrvatskoga jezika!

Branimir Belaj